

Elektronická kniha

Odpoveď na otázku, čo je elektronická kniha (e-kniha), je v dnešnej odbornej literatúre už pomerne dosť rozpracovaná. Napr. Joan M. Reitz v ODLIS – Online Dictionary for Library and Information Science uvádza: „Elektronická kniha je digitálna verzia tradičnej tlačenej knihy navrhnutá pre osobné počítače a čítacie zariadenia e-kníh“ (Reitz 2004). Pod pojmom elektronický dokument rozumieme tiež „prostriedok sociálnej komunikácie, ktorý sa od tradičných typov dokumentov (písomných, obrazových, zvukových...) odlišuje nie obsahovými, ale formálnymi charakteristikami, najmä digitálnym spôsobom záznamu informácií a z neho vyplývajúcou väčšou nezávislosťou (oddeliteľnosťou) obsahu dokumentu od materiálneho nosiča“ (Katuščák et al. 1998, s. 93).

Z historického hľadiska môžeme hranicu e-knihy posunúť do čias projektu Gutenberg (1971) – www.gutenberg.org –, v rámci ktorého išlo o digitalizáciu voľných diel. Tento projekt môžeme právom považovať za najstaršiu digitálnu knižnicu. V tomto smere nezaostáva ani Slovensko. Už niekoľko rokov poznáme elektronickú knižnicu slovenskej literatúry denníka Sme a Ústavu slovenskej literatúry SAV SR pod názvom www.zlatyfond.sme.sk.

Aká je výhoda e-kníh v porovnaní s tlačеныmi?

- **fyzická neohraničenosť** – kým klasickú knihu si vieme ohmatať rukami, pri elektronickej ide len o nehmatateľnú podobu. Žiadne rozmery, stála veľkosť písma, zostáva len údaj o počte znakov, prípadne slov;
- **obsahová neohraničenosť** – možnosť využívania hypertextu umožňuje prepojenie textu knihy s textom „mimo knihy“, čím vytvára úplne iný rozmer čítania;
- **práca s textom/individualizácia knihy** – pri klasickej knihe sme si ťažko vedeli predstaviť, že by sme do nej robili poznámky, elektronická kniha naopak – umožňuje vkladať vlastné poznámky, pracovať s textom podľa vlastných potrieb;
- **nezaberajú miesto;**
- **výhoda pre slabozrakých** (voľba veľkosti písma), **nevidiacich** (možnosť nahovoriť text) a i.

Z hľadiska vzniku môžeme e-knihy rozdeliť na *digitalizované* a tzv. *born digital*.

Česká terminologická databáza knihovníctva a informačnej vedy charakterizuje e-knihu ako „knihu vytvorenú v digitálnej podobe, teda vytvorenú na počítači alebo prevedenú do digitálnej podoby“ (Celbová 2003). Digitalizácia predstavuje „proces konverzie dát do digitálneho formátu na spracovanie cez počítač. V informačných systémoch digitalizácia obvyčajne znamená konverziu tlačeného textu alebo obrazov (fotografií, ilustrácií, máp a podobne) do binárnych kódov, ktoré používajú skenovacie prístroje tak, že umožňujú, aby bol výsledok zobrazený na obrazovke počítača“ (Digitalizácia 2012). Otázka digitalizácie dokumentov sa stáva úlohou číslo jeden aj v slovenskom knihovníctve.

Pod pojmom born digital budeme rozumieť „digitálny dokument, ktorý vznikol s tým, že nebude mať analógový ekvivalent, t. j. ani nevznikol digitalizáciou analógovej predlohy (napr. tlačenej knihy), ani sa nepočíta s tým, že by mohol byť do analógovej predlohy prevedený. Príkladom je webová stránka. Vzhľadom k neexistencii analógového ekvivalentu sa zvyšuje riziko jeho poškodenia, skreslenia alebo straty“ (Cubr, Havlová 2008).

Ochrana elektronických kníh

V súvislosti s e-knihami sa stretávame so skratkou **DRM** (Digital Rights Management) – je to akási správa digitálnych práv, ktorá sa vzťahuje nielen na e-knihy, ale na akýkoľvek digitálny obsah. Pri e-knihách ide predovšetkým o **technickú ochranu DRM**, keď je priamo do súboru integrovaný prvok zabraňujúci neoprávnené použitie (kopírovanie, tlačenie, obmedzenie počtu zariadení, na ktorých je možné e-knihu prečítať). Najčastejším príkladom tejto ochrany je Adobe DRM. Ak máme knihu, ktorá je zabezpečená touto ochranou, musíme sa zaregistrovať na serveri spoločnosti, od ktorej knihu kupujeme. Tým získame jedinečný identifikátor Adobe ID, akýsi kľúč k zakúpeným e-knihám. Ten potom použijeme pri aktivácii čítacích zariadení. Zároveň je potrebné mať v PC nainštalovaný bezplatný program Adobe Digital Editions, ktorý je v niektorých čítačkách priamo možné nainštalovať. Osobné ID umožňuje čítať knihy s ochranou Adobe DRM na 6 zariadeniach. Pri čítačkách je dôležité vedieť, či práve tá naša umožňuje čítanie kníh s takou ochranou. Neplatí to napr. u najpredávanejších a najznámejších čítačiek – Amazon Kindle, ktoré majú svoju vlastnú ochranu.

Okrem technickej ochrany sa používa i tzv. **sociálna ochrana DRM**, v rámci ktorej za neoprávnené používanie e-knihy zodpovedá zákazník. Do zakúpenej knihy sa vloží jeho meno, resp. iný údaj (e-mail), ktorý slúži ako jeho podpis a ktorý ho identifikuje pri neoprávnenom šírení zakúpeného diela.

Formát elektronických kníh

Od formátu e-knihy závisí nielen vzhľad textu, ale najmä možnosť knihu vôbec otvoriť. Samotné formáty môžeme rozdeliť do niekoľkých skupín:

1. formáty určené pre čítačky

- prispôsobujú rozloženie textu veľkosti displeja,
- najrozšírenejší formát EPUB, nepodporuje ho Amazon Kindle, je s ochranou Adobe DRM aj bez nej,
- ďalšie formáty: MOBI, PDB;

2. bežné textové formáty

- DOC, DOCX, RTF, TXT, HTML;

3. formát PDF

- umožňuje čítanie kníh so zabezpečenou ochranou Adobe DRM i bez nej,
- je zachovaná verná podoba knižnej predlohy (výhoda pri tlači),
- rozloženie textu pri malých displejoch je problematické – keďže ide o formát A4, písmo je malé, pri zväčšení zase nevidíme celú stranu, pri prechádzaní textu musíme používať často kurzory.

Existencia konverzných programov (napr. voľne dostupný softvér Calibri, ktorý je však možné použiť len pri knihách bez zabezpečenia DRM) umožňuje konverziu formátov.

Elektronické knihy z hľadiska autorského zákona

Najväčší problém, na ktorý v súčasnosti narazíme pri e-knihách, je platný autorský zákon, ktorý knižniciam len stanovuje podmienky použitia diela v prípade vytvorenia jeho rozmnoženiny. Vypožičiavanie tlačených dokumentov je ošetrené zmluvami (dohodami) uzatvorenými medzi MK SR a jednotlivými zväzmi, čo sa však nevzťahuje na elektronické, resp. digitálne knihy. Na problematiku ochrany autorských práv digitálnych kníh, ako aj obmedzenia ich sprístupňovania upozorňuje M. Konvit (Konvit 2012).

Na čítanie e-knihy potrebujeme zariadenia, ktorými sú PC, tablety, notebooky, mobilné telefóny, špeciálne zariadenia – čítačky e-kníh.

Čítačky elektronických kníh

Čítačka e-kníh je hardvérové jednoúčelové prenosné zariadenie určené na čítanie e-kníh. Do pamäte čítačiek sa zmestia tisíce kníh. Na trhu sú dostupné čítačky s rôznou veľkosťou vnútornej pamäte, mnohé z nich tiež umožňujú rozšírenie úložiska pomocou pamäťových kariet. Na jedno nabitie je možné do nej vložiť niekoľko tisíc strán. Namiesto papiera používajú elektronický papier, ktorý sa čitateľnosťou od toho obyčajného takmer nelíši. Elektronický papier je plochá zobrazovacia jednotka, ktorá odráža svetlo ako normálny papier, je schopná uchovať text aj obrázky natrvalo bez spotreby elektriny a s možnosťou zmeny obsahu. Z dôvodu nízkej energetickej náročnosti a štihlosti sa v čítačkách

e-knží používa čoraz viac. Elektronický papier možno čítať na slnku aj pri umelom osvetlení. Podstatou elektronického papiera je e-ink, teda takzvaný elektronický atrament. Štandardnou možnosťou čítačiek je pripojenie k internetu.

Naozaj však platí v našej knižničnej praxi elektronická kniha = tlačaná kniha?

Vlastné skúsenosti UK UPJŠ vyvracajú platnosť tejto rovnice. Dovoľte teda, aby sme sa s vami o ne podelili, resp. navzájom sa poradili ako ďalej...

Problematika elektronických kníh

1. Akvizícia elektronických kníh

a) knihy z produkcie UPJŠ:

Univerzita vydáva diela aj v elektronickej podobe, preto už pri vyplňovaní samotnej žiadosti o elektronické publikovanie autor môže udeliť súhlas s jeho publikovaním na internete alebo v intranete UPJŠ, ktorý je takto zakomponovaný v texte Licenčnej zmluvy: „Súhlasím s voľným publikovaním dokumentu v plnom rozsahu na neobmedzenú dobu bez nároku na autorský honorár.“

b) nákup elektronických kníh prostredníctvom kníhkupectiev:

<http://www.upjs.sk/pracoviska/univerzitna-kniznica/katalogy/>
UK v rámci grantu, ktorý získala od Nadácie UPJŠ, zakúpila sedem odborných titulov e-knží v českom jazyku prostredníctvom internetového kníhkupectva www.martinus.sk. Pri nákupe sme postupovali podľa postupu stanoveného kníhkupectvom (<http://www.martinus.sk/eknihy/uvod/?uSection=step1>). Vzhľadom na autorský zákon knižnica môže zakúpené knižné tituly požičiavať len na prezenčné štúdium v priestoroch knižnice.

c) zakúpenie trvalého prístupu:

Tento spôsob dopĺňovania knižničného fondu e-knhami sa nám javí ako najschodnejší. Agregátori dnes poskytujú komfortný prístup k celej kolekcii odborných kníh (ebrary spoločnosti Proquest, eBook Collection spoločnosti EBSCO) s rôznymi aplikačnými možnosťami (online/offline prístup, osobný účet, základné/pokročilé vyhľadávanie, navigačné nástroje, kopírovanie a vkladanie textu a i.). Používateľ má umožnený priamy prístup (kontrola IP inštitúcie, zriedkavo heslo) alebo vzdialený prístup (osobné ID a heslo).

2. Katalogizácia

Metóda jedného záznamu predpokladá vytvorenie záznamu tlačenej verzie dokumentu, do ktorej je vložený odkaz na elektronickú verziu spolu s informáciami, ktoré sa viažu na túto verziu. Táto možnosť predpokladá, že knižnica:

- má vo svojom fonde tlačnú verziu,
- elektronická verzia je v takej podobe, aby po vytlačení mohla pôvodný dokument plne nahradiť. V tomto prípade je tlačaná verzia považovaná za primárnu a elektronická za sekundárnu.

Metóda dvoch záznamov:

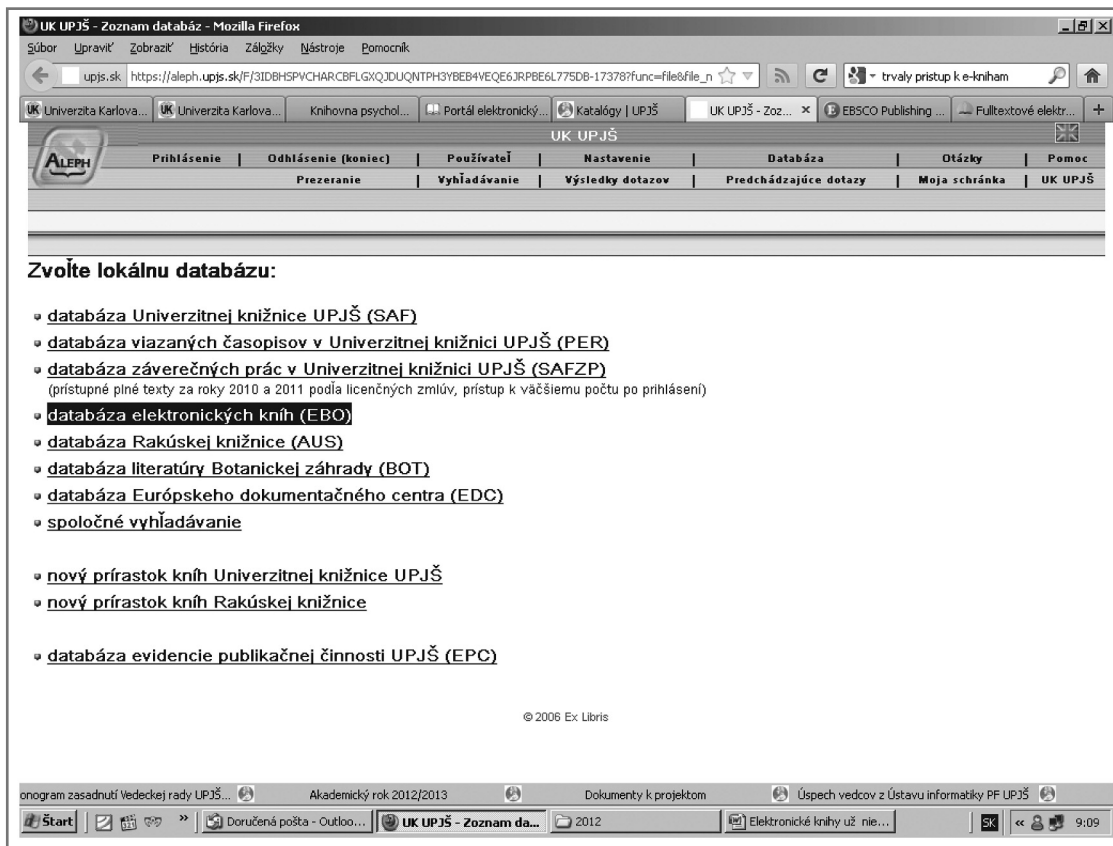
- vytvorenie záznamu samotného elektronického zdroja, v ktorom sa uvádzajú údaje týkajúce sa tohto zdroja; údaje o tlačenej verzii sa objavia v poznámke,
- elektronická reprodukcia, pri ktorej sa vytvára osobitný záznam na e-zdroj, pričom údaje o vydavateľovi a rozsahu sa týkajú tlačenej verzie. V tomto prípade knižnica nemusí vlastniť tlačnú verziu dokumentu, dôležité je, aby obidve verzie boli svojím obsahom aj štruktúrou rovnaké. Nepopierateľnou skutočnosťou je možnosť sťahovať záznamy vo formáte MARC 21, ktoré ponúkajú dodávatelia databáz. V našej UK sme v rámci databázy knižničného fondu vyčlenili logickú bázu e-knží, čo umožňuje používateľovi rýchlejšiu navigáciu v rámci katalógu (obr. č. 1).

V prípade publikácie, ktorá sa zároveň vyskytuje v tlačenej i elektronickej podobe, knižnica pristúpila k vytvoreniu len jedného záznamu s možnosťou využitia opakovateľnosti niektorých polí (obr. č. 2).

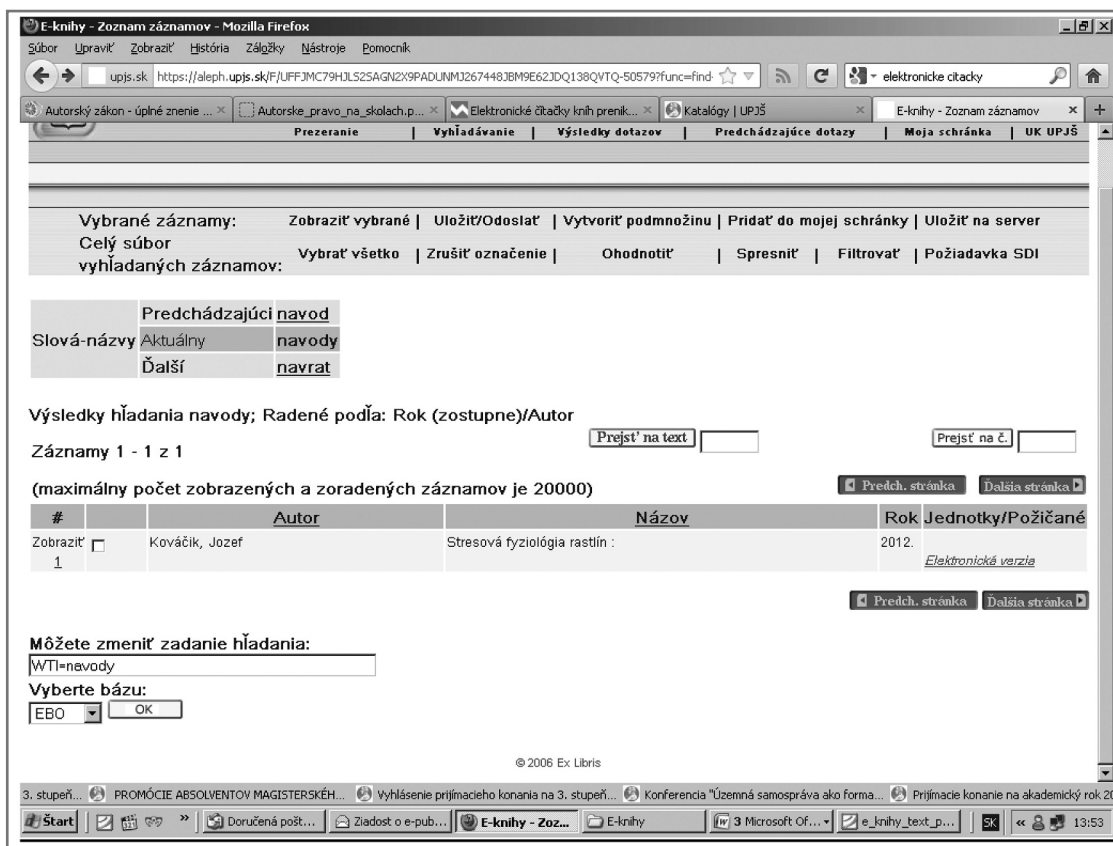
3. Výpožička = sprístupnenie

V súvislosti s e-knhami hovoríme o ich sprístupňovaní ako o výpožičke:

- závisí od počtu licencií, ktoré má knižnica zakúpené – súčasne môže knižnica vypožičkať len obmedzený počet jednotiek daného titulu;
- obmedzený čas sprístupnenia – napr. ebrary umožňuje štrnásťdňový prístup, po uplynutí časového obdobia automaticky systém zablokuje prístup;

Obr. 1

Obr. č. 2

- obmedzený počet výpožičiek jedného titulu stanovený vydavateľom.

Problematika čítacích zariadení v knižniciach

UK sa rozhodla zakúpiť tri typy čítačiek: Amazon Kindle, Prestigio a jetBook mini. Pri prenose titulov do viacerých čítačiek je potrebné si uvedomiť licenčné podmienky, ktoré obmedzujú počet stiahnutí jednotlivých titulov a tiež možnosti samotných čítačiek – musia podporovať DRM ochranu. Naša verzia čítačky Amazon Kindle nemohla byť použitá, keďže nepodporuje DRM.

V súčasnosti knižnica uvažuje o absenčnej výpožičke čítačky ako knižničnej jednotky bez vlastného obsahu, čo plánuje zakomponovať aj do novelizácie výpožičného poriadku. Naším cieľom je predovšetkým u používateľov vzbudiť záujem o čítačky s možnosťou ich praktického testovania.

Záverom

E-knihy vytvárajú úplne iné vzťahy spolupráce medzi vydavateľom, knižnicou a používateľom. Ich existenciu musíme akceptovať a postupne vyťažiť z výhod, ktoré nám ponúkajú.

Odpoveď na otázku *Ako ďalej v najbližších mesiacoch?* už máme v UK čiastočne vyriešenú. E-knihy áno, ale formou nákupu trvalého prístupu cez webový portál, najlepšie aj s možnosťou vzdialeného prístupu. Ako efektívnu vidíme možnosť spolupráce s českými kolegami z Filozofickej knižnice Univerzity Karlovej v Prahe a portálu eReading.cz, ktorí vytvorili vlastný biznis plán a na základe prieskumu medzi českými fakultami vypracovali zoznam e-knží študijnej literatúry v českom jazyku, ktoré by nahradili ich papierové verzie. Výhodou e-verzie, ktorá je licenčne ošetrená, je: sociálne DRM, možnosť stiahnutia na ľubovoľné zariadenie, neobmedzený počet licencií pre danú inštitúciu a možnosť trvalého vlastníctva zo strany študenta. V neposlednom rade je to aj prijateľná cena pre knižnicu.

Políciu knižníc na Slovensku v oblasti sprístupňovania e-knží môže vyriešiť len novela autorského zákona, v rámci ktorej by knižnice mali mať zadefinované svoje postavenie v sieťovom digitálnom prostredí ako inštitúcie, ktoré majú právo na sprístupňovanie digitálneho informačného obsahu, na online komunikovanie tohto obsahu a na jeho predvádzanie.

Použitá literatúra:

1. CELBOVÁ, Ludmila. Elektronická kniha. In *KTD : Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online databáze]. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z http://aleph.nkp.cz/F/B2SFDLGGKERG8S9NHXCX51DCM13RTYIBJSN431NY3AU4MMQGNV-13270?func=full-set-set&set_number=030770&set_entry=000001&format=999.
2. CUBR, Ladislav – HAVLOVÁ, Jaroslava. Born digital. In *KTD : Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online databáze]. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z http://aleph.nkp.cz/F/X77478P6KKF99769LVHRH3IN7E9CFMKK99PTQ74ARX5E7NQC4A-06128?func=find-b&find_code=WTD&x=0&y=0&request=born+digital&adjacent=N.
3. Digitalizácia [online]. Posledná aktualizácia 09.01.2012. [cit. 2012-07-03]. Dostupné z <http://www.infolib.sk/index/podstranka.php?id=1299>.
4. E-book. In : Wikipedia : the free encyclopedia [online]. last modified on 19 June 2012 [cit. 2012-06-01]. Dostupné z <http://en.wikipedia.org/wiki/E-book>.
5. TESTOVALI sme elektronické čítačky kníh [online]. Dostupné z <http://pocitace.sme.sk/c/5296332/testovali-sme-elektronicke-citacky-knih.html#ixzz1y8Ru0zFZ>
6. KATUŠČÁK, Dušan – MATTHAEIDISOVÁ, Marta – NOVÁKOVÁ, Marta. *Informačná výchova : terminologický a výkladový slovník. Odbor knižničná a informačná veda*. Bratislava : SPN, 1998. 375 s. ISBN 80-08-02818.
7. KONVIT, Martin. Digitálne knihy z pohľadu práva [online]. In *Knižnica*, 2012, roč. 13, č. 6, s. 9-13. [cit. 2012-07-03]. Dostupné z http://www.snk.sk/swift_data/source/casopis_kniznica/2012/jun/09.pdf.
8. ORAVOVÁ, Monika – FILIPOVÁ, Gabriela. *E-knihy aneb první pomoc pro začátečníky* [online]. Ostrava: Moravsko-slezská knihovna, 2012. [cit. 2012-06-01]. 26 s. ISBN 978-80-7054-138-8. Dostupné z http://www.svkos.cz/data/xinha/docs/e_knihy/e_knihy_text_pdf.pdf.
9. REITZ, Joan M. ODLIS Online Dictionary for Library and Information Science [online]. [Cit. 2012 – 06-19]. Dostupné z <http://www.abc-clio.com/ODLIS/searchODLIS.aspx>.
10. VANĚK, Aleš. Je elektronická kniha (eBook) dalším stupněm v evoluci publikování dokumentů? In *Ikaros* [online]. 2001, roč. 5, č. 10 [cit. 2012-06-19]. Dostupný z <http://www.ikaros.cz/node/827>.

Zuzana Babicová
zuzana.babicova@upjs.sk

Iveta Krjaková
iveta.krjakova@upjs.sk